

Анотація. В статті обґрунтовано методичні засади дослідження та проведено оцінку динаміки і структури дисертаційних досліджень з туризму і рекреації, що виконані в Україні за роки незалежності. Розкрито місце географічних робіт в системі наукового осмислення туризму та окреслено перспективні напрями наукових пошуків.

Ключові слова: туризм, рекреація, динаміка і структура наукових досліджень, географія, дисертаційна робота.

Вступ

Динамічний розвиток туристсько-рекреаційної діяльності в Україні, пріоритетність туризму з позицій стійкого соціально-економічного розвитку держави обумовили активізацію наукових досліджень у галузі туризму і рекреації. Водночас рівень наукового забезпечення туризму ще не відповідає запитам суспільства. Використання науково обґрунтованих рекомендацій теоретичного і прикладного характеру здатне підвищити якість управлінських рішень на рівні держави, регіональних і місцевих органів влади, підвищити ефективність реального турбізнесу. Тому оцінка динаміки і структури пошукових наукових досліджень в галузі туризму і рекреації є вельми актуальною і недостатньо вивченою проблемою. Враховуючи вагомий внесок географів у створення сучасної наукової картини туризму і рекреації, на особливу увагу заслуговує аналіз просторово-часових особливостей розвитку географії туризму в Україні.

Наукові основи дослідження туристсько-рекреаційної діяльності сформульовані у працях В. Азара, Г. Александрової, О. Бейдика, Ч. Гельднера, І. Енджейчик, І. Зоріна, М. Кабушкіна, В. Квартальнова, В. Кифяка, Ф. Котлера, М. Крачила, О. Любіцевої, Д. Маккенела, М. Мироненка, В. Пазенка, В. Преображенського, І. Твердохлебова, Т. Ткаченко, В. Федорченко, О. Чудновського, І. Яковенко та інших вчених. За часів колишнього СРСР на території України активно проводились відповідні наукові дослідження. Наприклад, тільки під керівництвом проф. І. Твердохлебова у колишньому Сімферопольському державному університеті (нині – ТНУ ім. В. Вернадського) в період 1980-1991 рр. було підготовлено і захищено 9 кандидатських дисертацій з географії туризму і рекреації (В. Шумський, В. Кудрявцев, М. Кузнєцов, І. Яковенко та ін.). Останнім прикладом змістовної колективної праці в Україні може слугувати монографія «Туризмологія: концептуальні засади теорії туризму», створена під керівництвом В. Пазенка і В. Федорченко (К. : ВЦ «Академія», 2013). Разом з тим поза належною увагою вчених досі залишається великий масив дисертаційних досліджень в галузі туризму і рекреації, захищених у незалежній Україні.

Мета даної статті полягає в оцінці динаміки і структури дисертаційних досліджень з туризму і рекреації, що виконані в Україні за роки незалежності, розкритті ролі і місця географічних робіт у ширшому фронті наукового пошуку.

Для досягнення мети було поставлено наступні завдання:

- 1) сформулювати принципи й обґрунтувати методичні засади дослідження;
- 2) проаналізувати динаміку і структуру дисертаційних досліджень туризму і рекреації, що захищені в Україні за 1992-2012 рр.;
- 3) визначити місце географічних досліджень в системі наукового осмислення туризму в Україні та окреслити перспективні напрями наукових пошуків.

Матеріали і методи

Сучасне туризмознавство є потужним міждисциплінарним напрямом наукових досліджень. Спільним об'єктом для вчених, які представляють різні галузі науки, виступає багатоаспектний феномен туризму і рекреації. Предмети досліджень у представників окремих наукових спеціальностей відрізняються (іноді – частково перетинаються). Тому пізнання сутності й закономірностей розвитку туристсько-рекреаційної діяльності можливо лише за умови врахування прямих і зворотних причинно-наслідкових зв'язків між результатами досліджень у різних науках, опори на принципи системно-структурного, хроно- і хорологічного підходів.

Загальна схема дослідження включала чотири основні етапи (рис. 1).

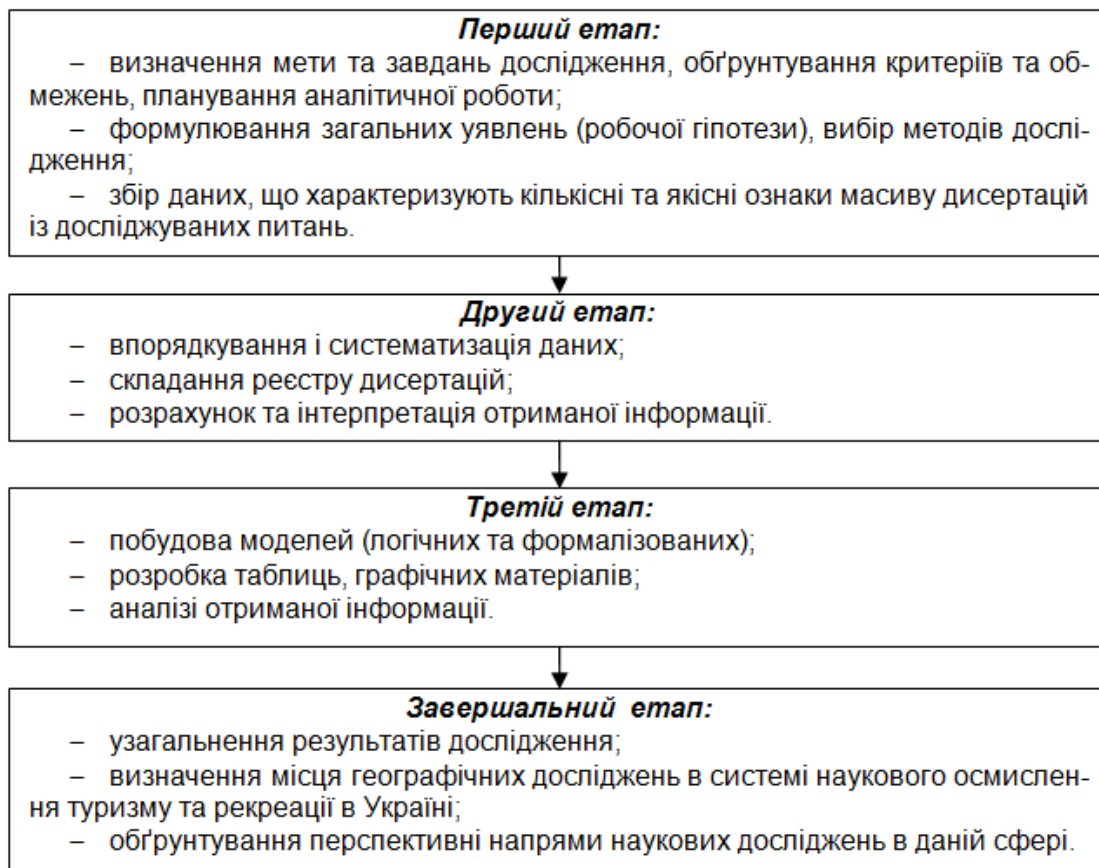

Рис. 1. Основні етапи дослідження

Робоча гіпотеза авторів статті: однією з важливих складових наукового пошуку в галузі туризму і рекреації є виконання дисертаційних досліджень. В першу чергу цей вид наукових робіт слугує задля визначення рівня кваліфікації здобувачів, але водночас це й потужна складова інноваційного процесу, спрямована на забезпечення туристської галузі України новими продуктивними ідеями і рекомендаціями прикладного характеру. Тому в умовах практичної відсутності в країні самостійних науково-дослідних установ туристського профілю дисертаційні роботи можуть слугувати індикатором динаміки розвитку і структури наукового знання про туризм і рекреацію.

Джерелом вихідної інформації слугували бази даних Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського – головного науково-інформаційного центру держави. Це зумовлене наявністю в фондах бібліотеки усього масиву дисертаційних робіт, що захищені в Україні.

Первинна інформація була отримана з електронних каталогів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського шляхом відбору авторефератів дисертацій, захищених в Україні за 1992-2012 рр., за наявністю у назві та ключових словах термінів (в усіх відмінках) «туризм», «туристичний», «туристський», «турист», «рекреація», «рекреаційний».

В роботі використано як фактографічні, так і експертні методи із залученням особистого наукового досвіду авторів, вивченням текстів деяких дисертацій та авторефератів.

Зупинимось докладніше на основних результатах.

Результати і обговорення

В результаті пошуку дисертацій з туризму і рекреації вдалося сформувати реєстр із 421 роботи, що захищені в Україні за 20 років. Динаміка розгортання профільних дисертаційних досліджень відображена у табл. 1.

Аналіз табл. 1 дозволяє зробити висновок про тенденцію до збільшення кількості дисертацій даної тематики, що свідчить про зростання ролі туризму в житті українського суспільства і наявність суспільного замовлення на розвиток наукових досліджень у даній сфері. Якщо у другій половині 90-х років у середньому за рік захищалося 6-9 робіт, на початку 2000-х – 12-16, то з 2006 р. картина змінилася кардинально. Можна стверджувати, що наступив якісно новий етап розвитку туризмознавства як потужного міждисциплінарного напрямку наукових досліджень.

Наступним кроком був аналіз структурних пропорцій дисертаційних досліджень за галузями науки. Такий аналіз проведено по окремих роках та за 5-річними періодами (рис. 2, 3, 4 та 5).

Таблиця 1

Динаміка захисту дисертацій з туризму і рекреації в Україні за період з 1992 по 2012 рр. (розраховано за даними електронних каталогів та баз даних Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського [2])

Роки	Показники		Кількість захищених дисертацій	
	Кількість захищених дисертацій по роках, одиниць	Кількість захищених дисертацій наростаючим підсумком з початку періоду, одиниць	Всього за рік	Приріст (спад) у порівнянні з попереднім роком (+/-)
1992	1	1	1	x
1993	1	2	2	0
1994	1	3	3	0
1995	6	9	9	+5
1996	6	15	15	0
1997	8	23	23	+2
1998	6	29	29	-2
1999	9	38	38	+3
2000	8	46	46	-1
2001	13	59	59	+5
2002	14	73	73	+1
2003	16	89	89	+2
2004	12	101	101	-4
2005	15	116	116	+3
2006	30	146	146	+15
2007	28	174	174	-2
2008	35	209	209	+7
2009	37	246	246	+2
2010	51	297	297	+14
2011	68	365	365	+17
2012	56	421	421	-12
Разом за період	421	421	421	x

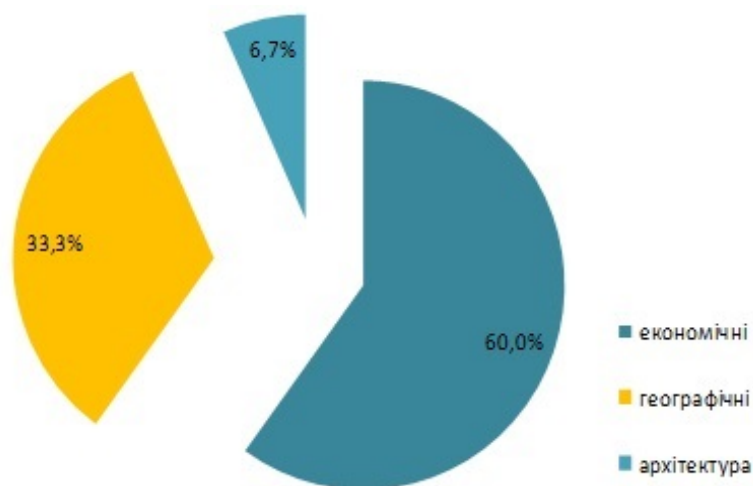
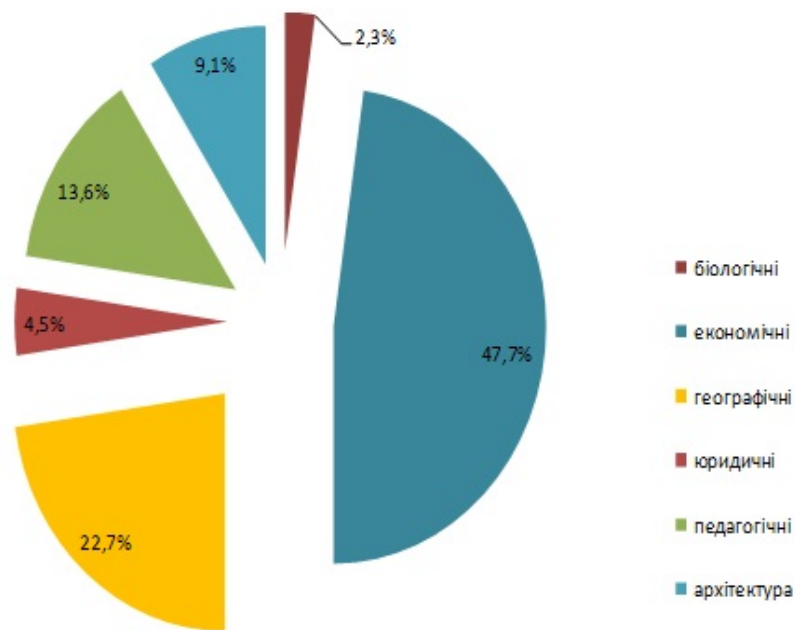

Рис. 2. Кількість дисертацій з туризму та рекреації, захищених в Україні за період за 1992-1996 роки по галузях науки (побудовано за даними [2])

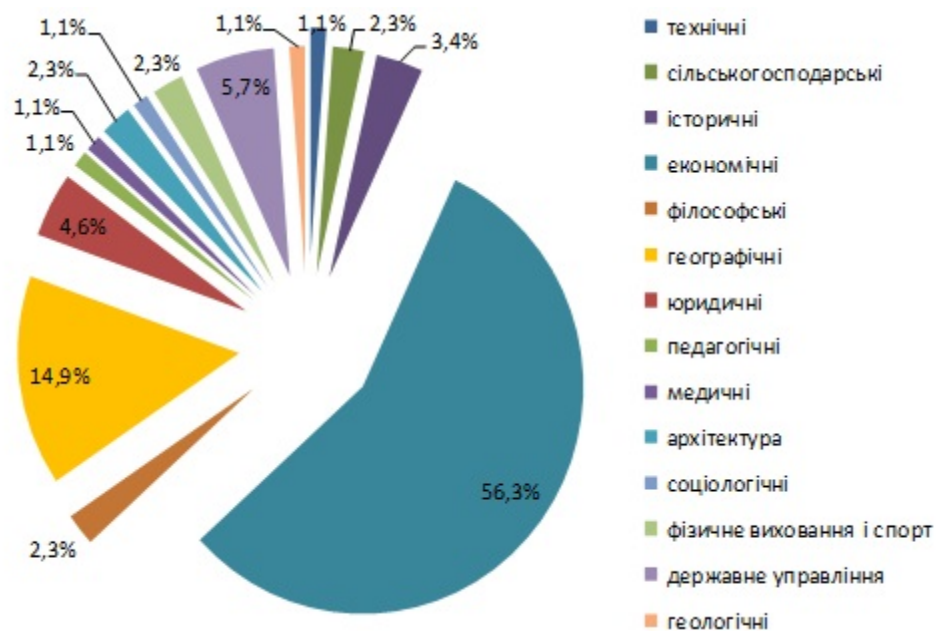
Встановлено, що за 1992-2012 рр. суттєво змінилися пропорції між галузями наукового знання, які розкривають предметну сутність феномену туризму в різних аспектах. Якщо раніше предметне поле досліджень розробляли виключно представники економічних, географічних наук і дослідників у галузі архітектури, то тепер свій внесок у розвиток науки про туризм і рекреацію де-факто роблять представники 19-ти (!) різних галузей науки. Таким чином, тематичний спектр досліджень суттєво розширився (рис. 6).

За весь досліджуваний період у лідерах наукового пошуку залишаються представники економічних (48,9% від усього профільного дисертаційного потоку), географічних (15,2%) і педагогічних (10%) наук. Разом це майже 3/4 дисертаційних досліджень, що увійшли до реєстру.

Варто також зупинитися на пропорціях між кандидатськими (91,7% усіх робіт) і докторськими (8,3%) дисертаціями. Останні в основному належать економістам.

Рис. 3. Кількість дисертацій з туризму та рекреації, захищених в Україні за період за 1997-2001 роки по галузях науки (побудовано за даними [2])

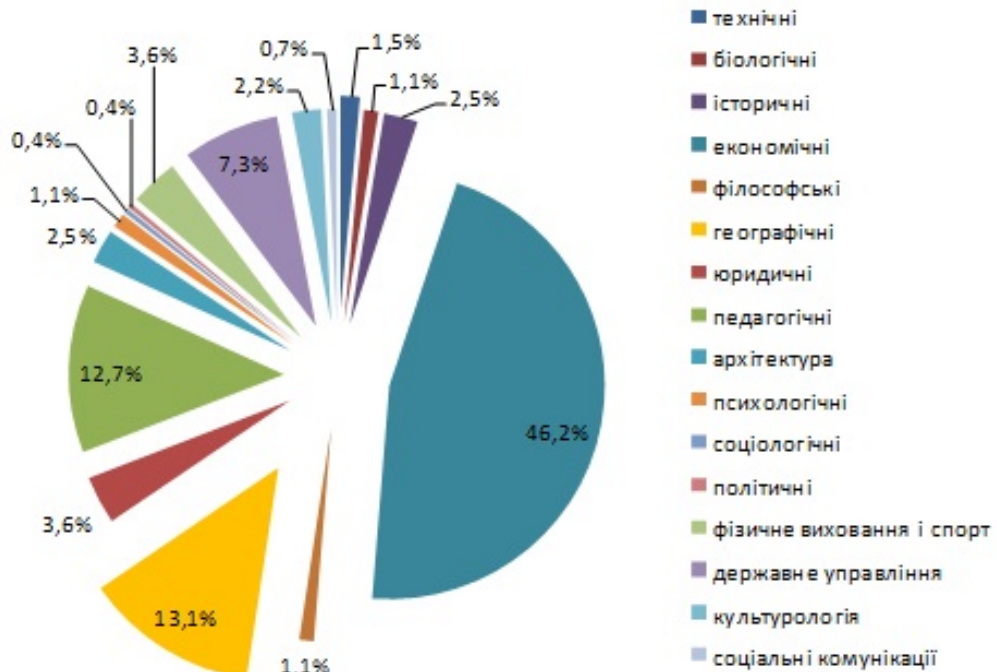
Рис. 4. Кількість дисертацій з туризму та рекреації, захищених в Україні за період за 2002-2006 роки по галузях науки (побудовано за даними [2])

Відповідно до діючого в Україні Переліку наукових спеціальностей до географічних наук належать 10 спеціальностей (з 29 січня 2013 року – 9). За 1992-2012 рр. було захищено 64 дисертаційні роботи з питань туризму і рекреації на здобуття наукового ступеня доктора (4 роботи) або кандидата (60 робіт) географічних наук. З них:

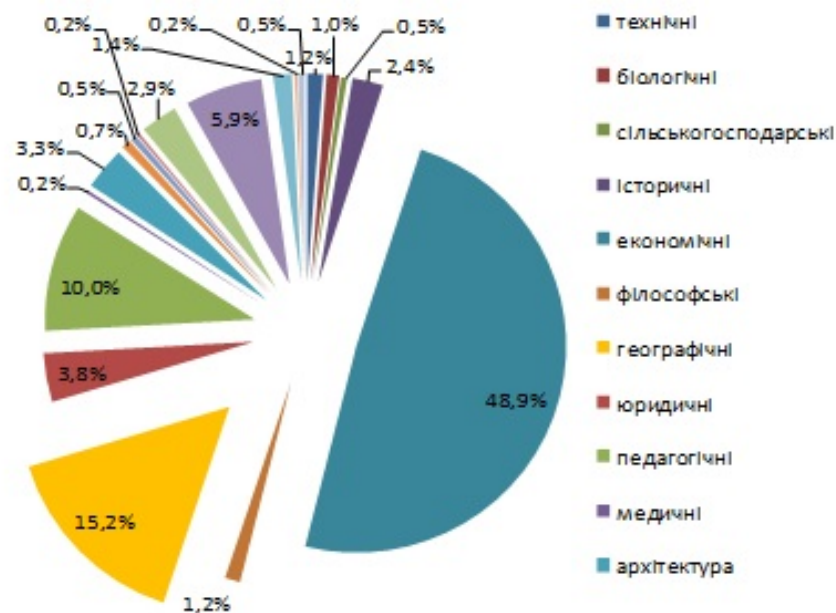
- 40 робіт (62,5%) за спеціальністю 11.00.02 – економічна та соціальна географія;
- 19 робіт (29,7%) за спеціальністю 11.00.11 – конструктивна географія і раціональне використання природних ресурсів;
- 3 роботи (4,7%) за спеціальністю 11.00.01 – фізична географія, геофізика і геохімія ландшафтів;
- 2 роботи (3,1%) за спеціальністю 11.00.12 – географічна картографія.

Отже, сучасне туризмознавство в Україні є потужним міждисциплінарним напрямом наукових досліджень, що підтверджує факт захисту за 1992-2012 роки 421 дисертаційної роботи з проблем туризму і рекреації.

Тематичний спектр досліджень за 20 років суттєво розширився, свій внесок у розвиток науки про туризм і рекреацію роблять вже представники 19-ти різних галузей науки.

Рис. 5. Кількість дисертацій з туризму та рекреації, захищених в Україні за період за 2007-2012 роки по галузях науки (побудовано за даними [2])

Рис. 6. Кількість дисертацій з туризму та рекреації, захищених в Україні за період за 1992-2012 роки по галузях науки (побудовано за даними [2])

Пропорції між галузями науки, що розкривають предметну сутність феномену туризму в різних аспектах, складаються на користь представників економічних (48,9% від усього профільного дисертаційного потоку), географічних (15,2%) і педагогічних (10%) наук.

Провідні позиції у створенні наукових уявлень про сучасну географію туризму належать представникам економічної та соціальної географії, а також фахівцям у галузі конструктивної географії і раціонального використання природних ресурсів.

На наступному етапі даного дослідження доцільно зосередити увагу на змістовних аспектах наукових пошуків у галузі географії туризму і рекреації, аналізі рівня досліджуваності різних регіонів країни, розкритті територіальних особливостей підготовки та захисту дисертаційних робіт з питань рекреації і туризму та ін.

Література

1. Любіцева О. О. Географія туризму / О. О. Любіцева, М. П. Мальська, Ю. В. Зінко // Туризмологія: концептуальні засади теорії туризму : монографія. – К. : ВЦ «Академія», 2013. – С. 60 - 87.
2. Сайт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : Каталоги [Електронний ресурс] / Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/node/554>

Аннотація. Г. В. Балабанов, В. С. Сайчук **Тенденции развития туризмовеждения в Украине.** В статье обоснованы методические основы исследования и проведена оценка динамики и структуры диссертационных исследований туризма и рекреации, выполненных в Украине за годы независимости. Раскрыто место географических работ в системе научного осмысления туризма и определены перспективные направления научных поисков.

Ключевые слова: туризм, рекреация, динамика и структура научных исследований, география, диссертационная работа.

Abstract. G. V. Balabanov, V. S. Saichuk **Trends in the science of tourism in Ukraine.** The article justified methodological bases of research and assess the dynamics and structure of dissertation research on tourism and recreation, made in Ukraine since independence, the role of geographical works in the system of scientific understanding of tourism, identified promising areas of scientific research.

Keywords: tourism, recreation, dynamics and structure of research, geography, dissertational work.

Поступила в редакцию 31.01.2014 г.